

EDUARD URBÁNEK

LENIN A SOCIOLOGIE

(Základní sociologické problémy v Leninových raných spisech)

Oslavy 100. výročí narození Vladimíra Iljiče Lenina mají být mimo jiné podnětem k zamyšlení nad aktuálním smyslem celého Leninova díla, veškeré jeho praktické, politické i teoretické činnosti. Jistě nejde a nemůže jít jen o opakování a formální zdůraznění aktuálnosti těch či oněch problémů či otázek, které Lenin řešil a rozvinul. Leninovo dílo patří do řady těch děl, které neztrácejí smysl, význam i aktuálnost tím více, čím více let uplynulo od doby jejich vzniku. Vůbec v oblasti společensko-vědního myšlení, stejně asi jako v umění, nerozhoduje o kvalitě díla vždy doba vzniku – podle zásady čím pozdější, tím hlubší, modernější nebo podnětější. Teoretické dílo a také mnohdy i praktická činnost velkých osobností (dokonalá jednota teoretické a praktickopolitické činnosti, organizátorské každodenní činnosti v politických zápasech, jak ji nacházíme u Lenina, není tak běžná a častá), k nimž Lenin patří bez jakékoli pochyby, neztrácí svůj význam a smysl nikdy. Hluboké a všestranné dílo takových osobností, jako je Lenin, spíše s odstupem doby ještě získává na významu. Teprve postupně a s odstupem si uvědomují další generace všechny hluboké souvislosti, zásadní a všestranný význam Leninova praktického i teoretického díla. S dalším vývojem vystupují do popředí nové a nové významné souvislosti, s překvapením objevujeme nové stránky a nové významy. Sebekriticky zjišťujeme, že jsme mnohé otázky a hluboká Leninova řešení nedocenili, přisuzovali jsme jim jen dobový význam, nebo jsme na ně v určitých souvislostech pozapomněli. Je povinností všech těch, kdo se hlásí k marxistickému světovému názoru, k marxistické metodologii a ideologii, znovu a znovu se vracet k Leninovi – nikoli pro vnější formální, okázalé přihlášení, ale pro objevování dalších podnětů, pro hluboká poučení pro současnou práci ve společenských vědách, při rozvíjení marxistických společensko-vědních disciplín a v neposlední řadě i při teoretickém a ideologickém boji. V dané souvislosti bych se chtěl záměrně omezit především na určitý okruh problémů a otázek, které se dotýkají Leninova vztahu k sociologii, jeho koncepce marxistické sociologie. Půjde zejména o Leninovu koncepci marxistické sociologie a o jeho vztah k sociologii, jak je vyložen a načrtnut zvláště v jeho raných pracích Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům, Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v díle P. Struva a Jakého dědictví se zříkáme. Kromě uvedených prací budou ještě v určité souvislosti analyzovány některé Leninovy kratší stati a studie z deva-

desátých let a z počátku 20. století, v nichž Lenin rozebírá a rozvíjí základní kategorie marxistické sociologie.

Soustředění pozornosti především na Leninovy rané práce a na studie z počátku 20. století je podmíněno několika okolnostmi. Především ne vždy byly tyto práce v teoretické činnosti naší filosofie a sociologie dostatečně využity a oceněny. Studium raných Leninových prací nám dále ukáže, jak hluboce, promyšleně a s velkou znalostí přistupuje Lenin k aplikaci a rozvíjení základních myšlenek Marxova odkazu, s jakou udivující suverenitou vystupuje tento velmi mladý marxista při obhajobě, rozvíjení a uplatňování Marxovy metody a Marxových základních teoretických přínosů. V Leninově teoretickém díle vládne vzácná kontinuita: těžko by bylo možné vykonstruovat zásadní rozdíl mezi mladým a pozdějším Leninem, jak se o to pokoušejí mnozí buržoazní teoretikové ve vztahu k Marxovi.

Omezení dané stati především na rané práce je tedy úmyslné a odpovídá především možnému rozsahu. Není snad dáno tím, že by se Lenin zabýval sociologií jako disciplínou nebo sociologickou problematikou jen v těchto raných spisech. Vždyť značná část celého Leninova teoretického přínosu patří především do oblasti klasických i soudobých sociologických problémů. Jedna Leninova stať dokonce nese název Statistika a sociologie. I mnozí autoři, kteří nejsou marxisty, neopomenou zdůraznit, že Lenin patří svou koncepcí revoluční marxistické strany mezi zakladatele sociologie politických stran a sociologie politiky (např. M. Duverger). Nakonec i klasická Leninova práce Stát a revoluce s proslulým sešitem o státu (Marxismus o státu) patří mezi nejhlubší a nejaktuálnější Leninovy práce, které se zabývají problematikou po výtce sociologickou. Ve svých raných pracích se však Lenin jednak zabývá problémy sociologie poprvé a jednak se zvláště zabývá poměrem marxismu k sociologii a pojetím marxistické sociologie výslovně. Nejde zde tedy jen o analýzu problémů, které jsou tradičně i dnes do sociologie zařazovány, jde o otázky obecné sociologie, o její obecná teoretická i metodologická východiska. Shodou okolností se teprve u Lenina výslovně konstatuje, že marxismus je sociologickou teorií a že existuje marxistická sociologie. Je známo, že Marx a Engels nikdy výslovně o sociologii nemluvili a termínu sociologie nepoužívali. Existují marxisté, které bych nazval slovními, pro něž sociologie neexistuje potud, pokud o ní nenajdou výslovnou zmínku u Marxe a Engelse. Neberou v úvahu, že Marx a Engels svým materialistickým pojetím dějin vytvořili teprve předpoklady pro vědeckou sociologii, že v další své činnosti také kromě těchto předpokladů vytvořili řadu děl, která jsou dodnes uznávána jako klasická sociologická díla. (To se týká např. Engelsovy práce Postavení dělnické třídy v Anglii, Marxových děl o revoluci a třídních bojích ve Francii, Engelsova Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu apod.). Každá solidní učebnice dějin sociologie zařazuje Marxe i Engelse samozřejmě do řad předchůdců či vlastních zakladatelů sociologie, a nikdo kromě některých svérázných marxistů nepochybuje, že marxismus má svou vlastní sociologickou koncepci a že existuje marxistická sociologie. Nakonec sám fakt, že Marx a Engels nepoužili výslovného výrazu sociologie a že své pojetí dějin a společnosti nazvali materialistickým pojetím

dějin, má své určité historické, dobové a snad i osobní důvody a příčiny. Marx a Engels vytvářejí základy materialistického pojetí dějin v době, kdy se pojem sociologie ještě vůbec nerozšířil, a nebyl proto také znám. O institucionální bázi sociologie, jak ji známe z dnešní doby, nebylo tehdy ani potuchy. Comtovo dílo sice Marx i Engels znali, ale seznámili se s nimi relativně pozdě. Ke Comtovi neměli nikdy zvlášť vřelý vztah. O jeho díle se vyjadřovali kriticky, odpuzoval je Comtův pozitivismus, jeho úzkoprsý šosácký názor, i když mu přiznávali určité zásluhy v tom, že prokázal smysl pro syntézu a encyklopedičnost. Marx dokonce použil v korespondenci ostřejšího výrazu a mluví v souvislosti s Comtem o podělaném pozitivizmu.¹⁾ Více však Marx a Engels oceňovali Saint-Simona, od něhož stejně většinu geniálních podnětů Comte jako Saint-Simonův žák převzal.

1. LENINOVO POJETÍ SOCIOLOGIE

Jinak se vytváří Leninův vztah k pojmu sociologie i k sociologii jako disciplíně. Leninovy rané práce se objevují koncem 19. století, tj. v době, kdy je již sociologie rozvinutá a kdy ruští představitelé takzvané subjektivní sociologie se opírají mimo jiné o výsledky vývoje sociologie v 19. století. Ve svých raných spisech Lenin výslovně mluví o sociologii, ukazuje, v čem je podstata Marxova převratu ve společenských vědách a zdůrazňuje, že Marx mimo jiné svým materialistickým pojetím dějin vlastně poprvé vytvořil základy vědecké sociologie. Vytvoření materialistického pojetí dějin považuje Lenin za začátek marxistické sociologie a za začátky vědecké sociologie vůbec. Byl to právě Lenin, který se zejména ve svých raných spisech kromě ekonomie zabývá především sociologickou problematikou a v této souvislosti interpretuje základní metodologické a teoretické předpoklady marxistické sociologie a současně rozpracovává řadu základních sociologických kategorií. V Leninových pracích se setkáváme s kategorií metody, třídy, skupiny, interese, byrokracie, zákona, determinismu, vztahu historické zákonitosti k dějinné aktivitě živých, jednajících individuí. Lenin dále rozvíjí problematiku ekonomické struktury, opakovatelnosti, společenskoekonomické formace (v této souvislosti je zajímavé uvést fakt, že Stalin Marxův pojem společenskoekonomické formace ani jednou neuvádí) a vývoje společnosti jako přírodně historického procesu, jako zákonitého procesu vzniku, vývoje a zániku společenských organismů. Již v raných pracích Lenin hluboce zdůvodňuje princip stranickosti, materialistické objektivity proti objektivismu na jedné straně a subjektivní metodě na straně druhé.

Lenin výslovně pojednává o sociologii a rozvíjí řadu základních sociologických kategorií zejména v pracích *Kdo jsou přátelé lidu* a *Ekonomický obsah narodnictví*. Důležité je, jak již bylo naznačeno, že materialistické pojetí dějin je podle Lenina

1) V Marxově a Engelsově korespondenci se zmínky o Comtovi objevují až v šedesátých letech minulého století, v roce 1895 v dopise F. Tönniesovi se ještě Engels dosti obsírně vrací k posouzení Comta. Viz Marx, Engels, *Vybrané dopisy*, s. 164 a 239, Svoboda 1952.

marxistickou sociologií. Podle Lenina byla základní Marxova „idea materialismu v sociologii geniální ideou“. Nebude na škodu zopakovat si základní myšlenky Leninova výkladu Marxe již proto, že Leninova interpretace je nejvýstižnější a současně také poučná pro tvořivý a zásadový přístup Leninův k Marxovi. Je to nutné také ještě z jiného důvodu. Když u nás byla obnovována po patnáctileté vynucené přestávce sociologie, všichni, kteří v sociologii pracovali, se nesporně upřímně a s vnitřním subjektivním přesvědčením hlásili k pojetí sociologie marxistické, která vychází především z metodologických teoretických a světonázorových východisek Marxových. Leninův přínos a další rozvíjení Marxových myšlenek bylo do určité míry nedoceněno. Leninské výročí by tak mělo být podnětem, aby i zde byl plně doceněn význam a přínos Lenina, neboť velmi četné otázky, které řeší ve svých raných pracích, nadhazuje nyní soudobá sociologie jako „staronové“ problémy (zejména však problémy spjaté s hodnocením, s angažovaností a se stranickostí).

V Leninově pojetí to byla především Marxova geniální idea materialismu v sociologii, která umožnila vědecký přístup ke zkoumání společnosti tím, že nahradila subjektivismus a psychologismus v pojetí dějin jako shluku nahodilostí nebo mechanických příčin či záměrných činů jednotlivců pojmem ekonomické struktury neboli systémem výrobních vztahů. Pro nekritické obdivovatele strukturalistických koncepcí americké sociologie bude jistě překvapením, že pojem struktury byl znám Marxovi²⁾ i Leninovi, a že to byl právě pojem ekonomické struktury jako systému nebo souhrnu výrobních vztahů, které lidé vytvářejí nevědomky a živelně ve své výrobní společenské činnosti. Lenin zdůrazňuje, jak Marx právě tím, že ze spleti velkého množství společenských vztahů vyjmul vztahy výrobní jako základní a určující, jako strukturu každé historicky dané společnosti, umožnil také vědecký přístup k pochopení samotné společnosti. Sám pojem výrobních vztahů jako ekonomické struktury naplnil pojem společnosti vědeckým a konkrétním obsahem a smyslem.

Druhý významný Marxův přínos pro sociologii tkví podle Lenina v tom, že pojem výrobních vztahů jako ekonomické struktury společnosti umožnil aplikovat na společnost ono vědecké kritérium opakovatelnosti, které je jedním z předpokladů vědeckého zachycení různých v dějinách se vyskytujících společností. Tím, že historicky rozmanité formy společenské činnosti lidí mohly být kvalitativně určeny jako strukturálně opakovatelné, bylo možno stanovit jejich shodu i odlišnost a opakující se typy ekonomických struktur jednotlivých zemí podrobit vědecké analýze. V této analýze se pak každý jednotlivý historicky a národně podmíněný typ rozvoje například kapitalistické společnosti měří tím, jak se blíží obecnému pojmu ekonomické struktury a ideálnímu průřezu kapitalistické společnosti v Marxově a pak i v Leninově pojetí. (Marx zdůvodnil a předvedl tento postulát při analýze klasické země kapitálu Anglie a Lenin pak opakoval a zdůvodnil – s určitými historickými odlišnostmi – tento postulát při zkoumání vývojových stupňů kapitalismu v Rusku.)

2) U Marxe se pojem struktury vyskytuje již v Německé ideologii.

Kritérium opakovatelnosti, spočívající především na pojmu výrobních vztahů či ekonomické struktury, umožnilo rovněž rozlišení vztahů materiálních a ideálních jako dvou odlišných skupin vztahů, které jsou sice ve vzájemném vztahu jako část určitého konkrétního společenského celku, nemohou však být metodologicky směřovány. Směšování vztahů materiálních a ideologických, nebo dokonce pojetí, které veškeré společenské vztahy vyvozuje z vědomé činnosti lidí, z jejich idejí a hodnotí společenské epochy podle jejich vědomí, je základem subjektivismu a psychologismu. Je konečnou překážkou vědeckého pojetí společnosti. Tyto přístupy se znovu objevují v určité modifikaci v soudobé sociologii, takže nakonec původní exaktní či údajně exaktní behavioristické přístupy končí v idealistickém pojetí lidského jednotlivce, který je zkoumán mimo konkrétní historické struktury, kdy stránka motivace je buď úplně ignorována, nebo se chápe velmi omezeně v kategoriích podnětů a chování, které je reakcí na vnější podněty.

Analýza materiálních společenských poměrů umožnila postřehnout opakování a pravidelnost (stejný typ ekonomické struktury či systém výrobních vztahů) a byla podkladem pro zevšeobecnění opakujícího se typu výrobních vztahů různých zemí v pojem společenskoekonomické formace. Tento pojem Lenin zdůrazňuje ve své interpretaci Marxe velmi často a z jeho interpretace vyplývá, že právě pojem formace představoval u Lenina něco celistvého, organického a všestranného (nejen kostra či struktura dané společnosti, ale i maso a krev); v této souvislosti není také u Lenina vzácný pojem společenský organismus, rovněž používaný Marxem, který neznamena a nemá znamenat redukci společnosti na biologické vztahy, nýbrž hlubokou analogii s vývojem a procesy, které nacházíme u živých organismů v přírodě.

Třetí zásluhu Marxe vidí Lenin v tom, že vyjmutí a vytyčení výrobních vztahů jako určujících a rozhodujících pro vývoj celé společnosti dalo pevný základ k pojetí historického procesu nejen jako střídajících se společenských formací, ale též jako přírodně historického procesu. Nejde zde zase o redukci společenského vývoje na naturalistickou koncepci, která ztotožňuje společnost s přírodou, nýbrž o zdůraznění myšlenky determinismu společenského vývoje, která vychází z koncepce zákonitosti lidských dějin (tedy ne z idejí a ideálů), ale současně nepopírá ráz dějinného procesu jako produktu živelné, neplánovité společensko-praktické činnosti.

Tyto Marxovy myšlenky však Lenin neopakuje nebo nepřejímá nekriticky předem jen proto, že jsou Marxovy. Poukazuje na historicky podmíněnou omezenost Marxovy koncepce, na její počáteční hypotetičnost a neprověřenost. Napřebírá Marxovu koncepci automaticky jako jediné vždy možnou, správnou a samozřejmě vědeckou. Ztotožňuje se s Marxem proto, že se domnívá, že Marx byl jediný, kdo svou hypotetickou koncepcí o vývoji člověka v dějinách a o lidské společnosti nejprůkazněji dokázal. Potvrzením a ověřením hypotézy materialistického pojetí dějin je například Marxův Kapitál, který je důkazem použití a ověření sítě základních kategorií a pojmů o společnosti a člověku. Lenin jde tak daleko, že dokonce připouští možnost (možnost jen v dané souvislosti teoretickou), že by Marx mohl být překonán, kdyby někdo s podobnou dokonalostí, přesvědčivostí a vědeckostí dovedl podat takový obraz kapita-

listické formace, jaký podal Marx v *Kapitálu* při analýze kapitalistického výrobního způsobu. Pokud toto provedeno nebylo a jiný důkaz podán nebyl, není ani Marx překonán a jeho analýza kapitalismu je synonymem vědy o společnosti. Lenin v této souvislosti zdůrazňuje, že Marx si nečinil nárok na objasnění všech fází vývoje společnosti a její konkrétní analýzu, protože vědecky prozkoumal a stačil prozkoumat jen kapitalistickou formaci. Vědecky vysvětlit jiné formace je možné též na základě materialistického pojetí dějin, je to však úkol, který podle Lenina teprve musí být splněn. Splněn může být především s použitím Marxových metod, které tvoří zase podle názoru Lenina nejcennější část Marxovy teorie a které ortodoxní marxismus přejímá bezpodmínečně. Zde se Lenin výslovně vyjadřuje již koncem 19. století k otázce, kterou o několik desetiletí později nadhodil a odpověděl ve stejném duchu G. Lukacs ve své stati *Was ist orthodoxer Marxismus?* Považuji Leninovu myšlenku za tak důležitou, že přímo ocituji místo, kterému vždy nebývá věnována pozornost: „Marxisté přejímají bezpodmínečně z Marxovy teorie jen drahocenné metody, bez kterých si nelze ujasnit společenské vztahy, a tudíž kritérium svého úsudku o těchto vztazích vidí naprosto ne v abstraktních schématech a podobných nesmyslech, nýbrž v jeho správnosti a shodě se skutečností.“³⁾

Toto Leninovo stanovisko vyžaduje určité objasnění, protože je – jako všechny jeho koncepce – formulováno v určité souvislosti. Nelze je chápat jako redukci marxismu na pouhou metodu. Takovou interpretaci marxismu rozvíjeli spíše kritikové marxismu nebo revizionisté. Marxismus je metoda, nástroj analýzy složitých společenských vztahů a problémů, je však také použitím, aplikací této metody. To znamená, že marxismus za více než sto let svého vývoje obsahuje také určité výsledky, jichž bylo pomocí této metody dosaženo, je též souhrnem určitých pouček a teorií. Tyto výsledky však nelze absolutizovat nebo přeměnit v určité abstraktní filosofické schéma, které slouží bez konkrétní analýzy k snadnému vysvětlení jakékoli etapy historického vývoje, jak si to představovali a marxismu přisuzovali představitelé ruské subjektivní narodnické sociologie. Proti těmto vulgarizátorům marxismu Lenin zdůrazňuje podmíněnost jednotlivých historických pouček, ví, že jednotlivé poučky mohou zastarat, potřebují doplnění, dalšího rozvinutí, nebo musí být nahrazeny novými. Sám Lenin, právě jako ortodoxní marxista, svým dílem dokázal, že nelze vždy a za všech okolností lpět na některých Marxových poučkách či teoriích, když nová situace, nové poměry či okolnosti si vynucují další rozvinutí a prohloubení marxismu. Kdyby Lenin chápal marxismus jen jako abstraktní filosofické schéma, které otevírá bez konkrétní analýzy a bez historických souvislostí přístup k pochopení a vysvětlení každého problému, pak by nikdy nebyl schopen rozvinout svou teorii imperialismu a teorii o možnosti vítězství socialistické revoluce v jedné zemi nebo v několika málo zemích. Lenin tak svým pojetím ortodoxie v marxismu vytváří metodologický a teoretický základ, který zabraňuje možné redukci marxismu na ab-

3) V. I. Lenin, *Spisy* 1, str. 205.

straktní, neplodné spekulativní schéma, a na druhé straně znemožňuje redukovat jej na pouhou metodu, pro niž nejsou důležité základní, rozhodující a klíčové poučky, které tvoří ideové bohatství marxismu a jsou nástrojem řízení a organizování praktickopolitického revolučního zápasu. Lenin svým pojetím dává možnost marxismus rozvíjet a tvořivě obohacovat a současně zachovat jeho revoluční teoretický a praktickopolitický základ.

Vedle základních teoretických a metodologických problémů, jež rozvinul a zdůvodnil Lenin ve svých raných pracích, kde mluví o koncepci marxistické sociologie a o marxismu jako doposud jediné vědecké sociologii, podává také rozvinutí základních sociologických kategorií marxismu. Jde především o teorii tříd a třídního boje, která podle Lenina tvoří jeden ze základních kamenů celé stavby Marxovy koncepce dějinného procesu. Leninská teorie tříd a třídního boje byla mnohokrát komentována, vysvětlována a zdůrazňována. Avšak v pracích, které se u nás zabývaly leninskou teorií tříd, najdeme především odkazy na Leninovy pozdější práce. Zvláště bývá uváděna klasická Leninova definice třídy. Je však nesporným faktem, že Lenin podává velmi hluboký výklad teorie tříd a třídního boje již ve svých raných pracích. Studium jeho raných prací a této problematiky v nich obsažené je v mnohém ohledu důležité pro pochopení jeho pozdějších prací právě ve vztahu k teorii tříd a třídního boje. Všimněme si některých těchto otázek podrobněji.

2. LENINOVO POJETÍ TŘÍD V JEHO RANÝCH PRACÍCH

Základní otázky marxistické teorie tříd rozvinul Lenin v souvislosti s polemikou se Struvem. Nebylo to náhodné. P. Struve, který patřil k představitelům „legálního marxismu“, byl určitým dobovým soupeřem revolučního marxismu v boji proti narodnické ideologii. Struve byl nesporně vzdělaný publicista, ve svých spisech se snažil vystupovat jako marxista a současně se již opíral o znalost soudobé, zvláště pak německé sociologie. Ve své práci Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska se snažil vystupovat proti narodnictví jako marxista, který zná a obhajuje základní Marxovy koncepce, které se dotýkají především rozvoje kapitalismu a jeho vývojových zákonitostí. Lenin byl ochoten ocenit určitý dílčí přínos Struveho v boji proti narodníkům i v propagaci základních marxistických pouček. Viděl však velmi přesně i základní nedostatky Struveho přístupu k marxismu a k základním problémům vývoje kapitalistické formace. Byl to jeho úzký objektivismus, jeho zastřená buržoazní stranickost, která podle Lenina značně omezovala Struveho úvahy a způsobovala jeho nedůslednost, a tím i komolení marxismu. To se projevovalo zejména ve dvou základních otázkách – v pojetí tříd a koncepci historické nutnosti. Struve se odvolává na významného německého sociologa G. Simmela, který nesporně patří k čelným postavám německé i světové sociologie. Struve se ale v polemice s narodníky, s jejich subjektivním přístupem k dějinnému procesu, který vysvětlují z činů historických osobností, snaží poukázat na to, že dějinný proces nelze

vysvětlit z činů jednotlivých osobností. Podle něho šlo o nalezení nového elementu při vysvětlování vývoje společnosti. Tento nový element byl nalezen v pojmu sociální skupina a umožňuje zdůvodnit, že prvky individuálnosti vznikají ze sociálních příčin. Lenin uznává tuto argumentaci, jen důrazně podotýká, že pojem skupina sám o sobě je ještě příliš neurčitý a libovolný. Proti obecné a abstraktní teorii skupin vůbec zdůrazňuje ohromný význam teorie tříd a třídního boje. Leninovy argumenty jsou v této souvislosti velmi aktuální. Soudobá sociologie rozvinula intenzivní bádání o sociálních skupinách, existují dokonce tendence chápat sociologii jako vědu o sociálních skupinách, nebo dokonce – v extrémní podobě – jako vědu o malých sociálních skupinách. Není pochyby o tom, že kromě tříd existují i jiné netřídní skupiny a vrstvy. Soudobá koncepce sociálních skupin je však – zvláště v západní sociologii – velmi abstraktní, často formalistická, a třídami se téměř nezabývá, nebo jsou jen na okraji jejího zájmu. Tam, kde se někteří sociologové zabývají v rámci obecné teorie skupin i problematikou tříd, volí často velmi formalistický a schematizující přístup, v němž základní otázka tříd jako nejdůležitějších společenských skupin zaniká, a je tudíž, ať úmyslně nebo někdy bez ohledu na úmysly, odsunována do pozadí, na okraj zájmu (tento přístup se projevuje například u G. Gurvitche, který se zabýval nejen obecnou teorií skupin, ale i velmi formalisticky teorií tříd; u amerického teoretika G. Homansa není problém tříd v rámci obecné teorie skupin dotčen vůbec). Ale uveďme již slova samotného Lenina, která znějí velmi časově, jako by mluvila k dnešním sporům. „Sám o sobě je tento pojem (Lenin má na mysli pojem skupina, E. U.) ještě příliš neurčitý a libovolný; kritérium pro rozlišování ‚skupin‘ lze spatřovat jak v jevech náboženských a etnografických, tak politických, právních atd. Není pevného znaku, podle kterého by bylo možno v každé z těchto oblastí rozlišovat ty či ony ‚skupiny‘. Teorie třídního boje však znamená ohromnou vymoženost vědy o společnosti právě proto, že naprosto přesně a jasně určuje metody definice, že individuální vyplývá ze sociálního.“⁴⁾ Dále pak Lenin znovu reprodukuje své základní myšlenky o převratu ve společenské vědě, který provedl Marx, když formuloval své základní myšlenky materialistického pojetí dějin. Proti subjektivní sociologii Lenin argumentuje tím, že její pojetí dějin jako činů osobností, a zvláště pak historických osobností, není vůbec s to vysvětlit čím, jakými okolnostmi, poměry a postavením je určováno jednání těch či oněch jednotlivců či osobností. Její představitelé tím upadali do subjektivismu, protože relativně správnou myšlenku, že dějiny dělají živé osobnosti se svými zájmy, záměry či vůlí, nedovedli spojit s konkrétní historickou analýzou sociálních struktur, v nichž daní jednotlivci žijí a které tyto jednotlivce determinují. Teorie zájmů či záměrů, která vychází z atomizovaných individuí, postrádá základní myšlenku o strukturaci těchto zájmů a motivů na základě společenských historických struktur, které jsou ještě navíc třídně antagonistické a skládají se z třídně podmíněných individuí s protikladnými zájmy. Lenin tyto myšlenky formuluje takto: „... činy živých osobností v rámci každé takové společensko-ekonomické

4) V. I. Lenin, Spisy 1, s. 426–427.

formace, činy naprosto odlišné, a, zdálo by se, takové, že je nelze nijak uvést v soustavu, byly shrnuty a redukovány na činy skupin, osobností odlišujících se od sebe úlohou, kterou hrály v soustavě výrobních poměrů, a podmínkami výroby, a tudíž i podmínkami jejich životního postavení, zájmy, které byly určovány tímto postavením – krátce na činy tříd, jejichž bojem byl určován vývoj společnosti. Tím byl vyvrácen dětinsky naivní, čistě mechanistický názor subjektivistů na dějiny; ti se spokojovali nic neříkající tezí, že dějiny dělají živé osobnosti, nechťeli prozkoumat, jakým sociálním postavením a jak jsou podmiňovány jejich činy.⁵⁾

Tento poněkud dlouhý citát byl nutný proto, abychom doslovně ukázali velké bohatství myšlenek, které zde Lenin formuluje. Jsou to všechno myšlenky velmi živé a velmi aktuální. Lenin zde poukazuje na ohromný metodologický a přímo heuristický význam teorie tříd pro pochopení činů jednotlivců i pro pochopení pohybu vývoje celé společnosti. Teorie tříd vysvětluje logicky a souvisle činy jednotlivců, vysvětluje individuální ze sociálního. Současně Lenin poukazuje na to, že proslulá subjektivní koncepce dějin jako činů individuů končí v mechanistickém pojetí, poněvadž není schopna logicky vysvětlit rozmanitost, různorodost a protichůdnost lidského jednání a individua chápe mimo společenské struktury, v nichž jsou zařazena. Tato kritika subjektivismu se přímo hodí na všechny soudobé behavioristické a psychologizující sociologické koncepce, které rovněž činí abstraktní individuum výchozím bodem své analýzy chování a v podstatě dospívají k mechanistické redukci.

Nakonec Lenin ve dvou uvedených citátech podává zárodky své pozdější definice třídy, jak ji známe ze stati Velká iniciativa. Lenin nikdy nedefinoval třídy jen na základě abstraktního pojmu vlastnictví a jeho definice třídy se nikdy neomezuje na pouhý pojem vlastnictví, který je sám o sobě stejně abstraktní jako pojmy společnost vůbec, pokrok vůbec apod. Při definování tříd Lenin vždy usiluje o konkrétní definici třídy, chápe třídy jako skupiny lidí, které zaujímají zvláštní postavení, mají své zájmy, hrají svou zvláštní úlohu v soustavě výrobních poměrů. Abstraktní pojem vlastnictví, který bývá velmi často i dnes uváděn jako hlavní a jediný znak pro rozlišování tříd a jejich vznik, neříká nic konkrétního o různých historických formách vlastnictví, nemožňuje je analyzovat jako součást určitého historicky vzniklého a historicky podmíněného systému výrobních vztahů. Lenin to na jiném místě výslovně říká, když pojem tříd nerozlučně spojuje s pojmem společenských výrobních vztahů. „Politická ekonomie se naprosto nezabývá výrobou, nýbrž společenskými vztahy lidí ve výrobě, společenským výrobním řádem. Jsou-li tyto společenské vztahy objasněny a prozkoumány do všech důsledků, je tím určeno i místo každé třídy ve výrobě.“⁶⁾

Lenin ve svých raných pracích a v jednotlivých statích nadhodil ještě další problém, který se týká teorie tříd a třídního boje. Na několika místech uvádí a vysvětluje smysl a význam Marxovy teze, že „každý třídní boj je bojem politickým“. Tento aforistický výrok Marxův bývá často opomíjen, stejně jako jiný podobný výrok z Ko-

5) V. I. Lenin, Spisy 1, s. 428.

6) V. I. Lenin, Spisy 3, s. 51.

munistického manifestu, který říká, že „dělníci nemají vlast“. Buď jsou oba tyto výroky považovány za naprosto jednoduché a jednoznačné, a pak se jim nevěnuje pozornost. Nebo jsou skutečně významnými výroky, které ve zkratce vystihují, v souvislosti s dalšími teoretickými úvahami, určité Marxovo hluboké pojetí, které je však třeba vysvětlit a částečně dešifrovat. Lenin si ve svých raných statích dal práci a zkoumá tyto Marxovy aforistické výroky jako významnou součást jeho pojetí tříd a třídního boje. Nesmí se především vysvětlovat jednoduše v tom smyslu, že každé střetnutí či srážka třídních subjektů v historii je skutečným, a tedy opravdovým třídním bojem. Lenin obrací Marxův výrok a prohlašuje: Třídní boj je skutečně třídním, všestranným třídním bojem jen a tehdy, když zasahuje oblast politiky, a v oblasti politiky zase to podstatné, tj. dotýká se otázky politické moci a státu. Marxovu myšlenku, že každý třídní boj je bojem politickým, interpretuje Lenin tak, že je součástí procesu přeměny třídy o sobě v třídu pro sebe, procesu přeměny příslušníků třídy v uvědomělý, aktivně organizovaný subjekt dějinného procesu. To je právě úkol revoluční strany, její organizační, ideové, výchovné a propagační činnosti. Aby byl každý třídní boj dělníků politickým, je nutno, aby byl organizován, veden a řízen, prodchnut třídním uvědoměním a aby zasahoval oblast politiky jako celonárodní, všeobecný boj třídy proti třídě o politickou moc. Lenin k tomu říká: „Každý třídní boj je boj politický – těmto slovům Marxovým by bylo nesprávné rozumět v tom smyslu, že každý boj dělníků proti pánům je vždy bojem politickým. Je třeba jim rozumět tak, že boj dělníků proti kapitalistům se nevyhnutelně stává politickým bojem tou měrou, jak se stává bojem třídním. Úkol revoluční strany je právě v tom, změnit organizováním dělnictva, propagací a agitací mezi ním jeho živelný boj proti utlačovatelům v boj celé třídy, v boj určité politické strany za určité politické a socialistické ideály.“⁷⁾

Lenin zde tedy nejen vysvětluje, ale současně rozvíjí Marxovu tezi o nutnosti změnit akce či vystoupení dělníků v důsledný všennárodní, organizovaný, uvědomělý politický boj třídy proti třídě. A současně rozvíjí tyto myšlenky v zárodky učení o poslání a nutnosti revoluční strany, v teorii o rozhodující roli strany při přeměně boje dělníků v důsledný třídní politický boj. Tyto zárodky jsou již tedy obsaženy v raných pracích a ve slavných spisech Co dělat a Krok vpřed, dva kroky vzad jsou důsledně rozvinuty v celistvou, hlubokou teorii o poslání a historické nutnosti dělnické revoluční strany.

3. LENINOVO POJETÍ STRANICKOSTI

V úzké souvislosti s teorií tříd a třídního boje, jak ji Lenin již podává a rozvíjí ve svých raných pracích, je jeho proslulá koncepce stranickosti. Obvykle se udává, že princip stranickosti Lenin rozvádí a zdůvodňuje ve své známé stati Stra-

7) V. I. Lenin, Spisy 4, s. 218.

nická organizace a stranická literatura. Ve skutečnosti jsou základy teorie stranickosti jako nutného a zákonitého předpokladu vědeckosti marxistické společenské teorie obsaženy již v Leninových raných pracích. Lenin rozvádí a zdůvodňuje své pojetí stranickosti především v politice proti Struvemu, proti jeho úzkému objektivismu, který byl v podstatě zastřenou formou buržoazní stranickosti.

Leninovo pojetí stranickosti nemá však nic společného s primitivním zjednodušováním a zkreslováním skutečnosti, ani s přizpůsobováním vědecké analýzy požadavkům, které přicházejí z mimovědecké oblasti. Je to princip, který vyplývá z pochopení zvláštností dějin třídní společnosti, které jsou výsledkem střetávání a boje protikladných třídních subjektů. Poznání takových procesů v sobě zcela zahrnuje moment stranickosti, který je podle Lenina zárukou větší objektivnosti a vědeckosti. Poukazování na historickou nevyhnutelnost určitého procesu, jeho nezbytnost či nutnost, s jakým se například setkáváme u P. Struveho ve vztahu ke kapitalismu, není plně vědeckým přístupem. Vědecký přístup k analýze třídní společnosti vyžaduje podle Lenina pochopení a odhalení toho, které třídní subjekty, jaké třídní zájmy a potřeby stojí za tou či onou historickou tendencí, které třídní zájmy prosazují nebo naopak brzdí svou aktivitou ten či onen proces. Ten, kdo dokazuje anonymní nutnost nebo nevyhnutelnost určitého dějinného procesu v třídní společnosti a není schopen dešifrovat třídní subjekty a třídní zájmy stojící za těmito procesy, se dostává často na pozici apologetiky dané skutečnosti. Nevyhnutelný proces (ve skutečnosti zdánlivě nevyhnutelný, poněvadž se ignorují opačné tendence a zájmy, které se neprosadily nebo prohrály) je pak pro něho jediné možný či správný a dějiny mají fatalistický ráz. Sociolog-materialista tím, že ukazuje, které třídy stojí za určitou potřebou či nevyhnutelností, podává hlubší a přesnější výklad a stanoví svůj názor. Materialismus prostě v sobě zahrnuje nutný prvek stranickosti ve smyslu hodnocení jevů nebo událostí z hlediska určité třídy nebo skupiny jako subjektu, který řídí, ovládá či prosazuje určitou tendenci nebo nevyhnutelný historický proces.

Kdo zná dobře Leninův vztah k Marxovi, ví, že Leninovy úvahy byly inspirovány Marxovými myšlenkami z předmluvy k práci 18. brumaire Ludvíka Bonaparta. Zde se Marx ohrazuje proti subjektivismu Victora Huga i proti zdánlivé Proudhonově objektivitě při posuzování historické role Napoleona III., která končí jeho apologetikou. Nejde však jen o historické problémy 19. století. Marxovo a pak i všestrannější Leninovo zdůvodnění stranickosti si podržuje svůj soudobý aktuální význam. Není tak nahodilé, že soudobá sociologie při vytyčování takových staronových problémů, jako je otázka hodnocení či závazků a angažovanosti sociologa a sociologie, dospívá k stejným a podobným závěrům jako Lenin, i když nejsou tak všestranně a hluboce zdůvodněny jako u Lenina. Tvrdí-li západoněmecký Dahrendorf, že ten, kdo hlásá princip nehodnotící vědy či sociologie prosté hodnocení, vystupuje objektivně na straně silnějších a obhajuje status quo, pak se přibližuje k Leninově myšlence, že princip nestranickosti je principem sytých a silných proti slabým. Když americký sociolog A. Gouldner vystupuje proti lhostejné, neangažované a čistě technicky či technologicky orientované sociologii, která nechce mít nic společného s vě-

deckou a osobní angažovaností společenské vědy, a když vyhláší nutnost plnit určité závazky (commitments) vůči společnosti a jejím pokrokovým silám, pak jen naráží na problém, který již před více než sedmdesáti lety výstižně, hluboce a všestranně, s použitím téměř stejné terminologie osvětlil Lenin. Chtěl bych svůj příspěvek zakončit citováním relativně málo známé Leninovy myšlenky, která ještě více vystihuje a vyjadřuje základní smysl jeho koncepce stranickosti a vnitřní angažovanosti, která je tak samozřejmá, že podle Lenina ani není nutno mluvit o závazku. „Jestliže určité učení vyžaduje na každém veřejném činiteli neúprosně objektivní analýzu skutečnosti a na její půdě vznikajících vztahů mezi třídami – jakým zázrakem je pak možno dělat z toho závěr, že veřejný činitel nemá sympatizovat s tou či onou třídou, že se to pro něho nesluší? Je dokonce směšné jen mluvit o závazku, neboť žádný živý člověk se nemůže nestavět na stranu té či oné třídy, (když poznal jejich vzájemné vztahy), nemůže se neradovat z úspěchů dané třídy, nemůže se nezarmoutit nad jejími neúspěchy, nemůže být nerozhorlen na ty, kdo jsou k této třídě nepřátelští, na ty, kdo překážejí jejímu rozvoji rozšiřováním zaostalých názorů“.⁸⁾

⁸⁾ V. I. Lenin, Spisy 2, s. 526—527.